

Zaznamek k fašistoidnim praksam in vzpostavljanju novega fašizma

Danes je beseda fašizem postala skoraj popolnoma neuporabna.

V usakodnevnem pogovoru je uporabljena celo pogosteje kot v tisku.

Do sedaj sem slišal, kako je bila uporabljena za kmete, lastnike trgovin, socialno kreditiranje, smrtno kazen, lovljenje lisic, Odbor iz leta 1922,

Odbor iz leta 1941, Kiplinga, Gandija, Ciang Kai-shka, homoseksualnost,

J. B. Priestleyjeve radijske oddaje, mladinske hotele, astrologijo, ženske,

pse in ne vem kaj še vse ... (George Orwell, 1944)

¹ Dele tega besedila sem v spremenjeni obliki objavil leta 2010 v *Razgledih*, v prispevku z naslovom »Kako fašizmi? O fašistoidnih praksah«.

² Orwellov roman *1984* je v slovenskem prevodu prvič izšel pri Mladinski knjigi leta 1967, roman *Poklon Kataloniji*, v katerem se Orwell spominja svoje udeležbe v španski državljanski vojni, pa leta 2009 pri založbi Modrijan.

Tako je leta 1944 na vprašanje *Kaj je fašizem?*, ki si ga je zastavil v reviji *Tribune*, malce cinično odgovoril George Orwell.¹ S tem je nakazal, da so besedo fašizem zlorabili in preprosto zreducirali na nekaj, kar ni ravno zaželeno. Koncept je s tem izgubil relevantnost za analizo političnih in ekonomskih pojavov v sodobnih družbah, za proučevanje njihove organizacije in praks. Nekdo, ki se je proti fašizmu boril v španski državljanski vojni, z delom *1984* pa prispeval morda najbolj temučno anti-utopijo fašistoidnega družbenega reda, je tovrstno uporabo besede fašizem lahko z vso legitimnostjo označil za *zlo-rabo*.²

Sedem desetletij po Orwellovem zapisu se vsaj za lokalni prostor zdi, da je fašizem postal zgodovinska ostalina. Njegova uporaba je rezervirana za uveljavljene zgodovinarje znotraj slo-nokošenih stolpov, ki znajo z datumi na linearni časovno-prostorski premici pokazati, kdaj in kje se je fašizem začel in kako se je (po vsej verjetnosti za vselej) končal. Na političnem polu, kjer se od tega zgodovinskega fašizma in kolaboracije z njim nikoli niso resnično distancirali, pa aktualizacija antifašizma, ki jo izvajamo tudi v okviru seminarjev na Fakulteti za družbene vede, celo vsebuje tendence po *smrtno nevarnih ideologijah in zastraševanju z nasiljem* (tako oprede oblasti).

Ima fašizem za *današnjo* družbo in njeno analizo sploh kakšen pomen in vsebino? Ali ima analitično veljavo v času, ko naj bi fašizmu bilo mesto le v neki že preseženi preteklosti, ki se je moramo v najboljšem primeru z vsem dolžnim zavedanjem spominjati, a naj ne bi imela prav veliko relevantnosti za resnično uveljavljene prakse ter institucije današnjih družb?

★ ★ ★

Nobenega dvoma ni, da je prva naloga vsakega projekta, ki poizkuša na abstraktni ravni prikazati »tipskost« nekega zgodovinskega pojava, izločitev tega pojava iz specifičnega zgodovinskega konteksta (ter sočasno zavedanje o njegovi nujni umeščenosti v vsakokratni širši družbeni kontekst). Le tako se lahko omogoči aktualiziranje koncepta fašizma v bistveno *spremenjenih*, a hkrati vse bolj *enakih* družbenih pogojih. Preseči je treba prav našo nezmožnost sočasnega mišljenja enakosti in razlike, dveh obrazov zgodovine, ki si ju sicer tako težko mislimo skupaj. Za Fredrica Jamesona (1998: 171) je bila to ena izmed filozofskih funkcij in prednosti dialektičnega mišljenja, namreč razumeti, »kako se lahko neka reč spremeni in ostane enaka, kako lahko gre skozi najosupljivejše mutacije in ekspanzije, in še vedno konstituira delovanje neke osnovne in nepopustljive strukture«. Za Paola Virna (2005: 21–22) je na primer že zaradi zunajdržavne dislokacije suverenosti in značilnosti dela postmoderni evropski fašizem tako rekoč antipod zgodovinskega fašizma, kakršnakoli analogija z njim pa zavajajoča. A ne glede na to po njegovem mnenju ostaja termin fašizem nadvse primeren, kaže namreč na brata dvojčka, ki je robusten in strašljiv. Čeprav aktualna situacija v Evropi nakazuje, da je Virno precenjeval stopnjo odmika od zgodovinskega fašizma, menim, da je treba prav na način, ki ga predpostavljata tako on kot Jameson, razumeti uveljavljene tendence, ki nakazujejo možnost vzpostavitve novega fašizma: sočasne spremembe in temeljna enakost.

Rekonceptualizacija fašizma ne sme izkrivljati zgodovine, ali, še manj, na kakršen koli način izničevati pomena fašizma med drugo svetovno vojno, problematizirati zmage nad fašizmom ali relativizirati izkušnji, ki izhajajo iz teh sistemov in praks. A že Orwell je opozoril, da je lahko kazanje s prstom na fašistično Italijo ali Nemčijo prozorno, predvsem pa povsem nezadostno; vsaj če je cilj razumevanje tako kompleksnega pojava, kot je vzpon fašizma kot izgrajenega družbenega sistema, katerega celovita konstitucija se ni začela, ko je nekaj politično spretnih posameznikov prevzelo oblast. Iz perspektive kritične teorije se na primer zdi razumevanje zgodovinskega fašizma brez sočasnega razumevanja dolge – skorajda braudelovske *globoke* – zgodovine procesov, ki so igrali temeljno vlogo pri vzpostavitvi »primerne« družbenega konteksta, precej nemogoče početje. Mednje lahko na primer uvrščamo znanstveno (pozitivistično) utemeljena evgeniko in rasizem kot temelja antisemitizma (napajala sta se v širšem obratu družboslovne znanosti v rigiden naravoslovni pozitivizem, ki je veljal za edino »pravo« znanost). Podpornikov nista imela le med »ponorelimi« nacisti, ki so te teorije-kot-ideologije kvečjemu pripeljali do njihovih skrajnih logičnih meja, ampak so jih odkritosrčno utemeljevali na celotnem Zahodu, vključno z relevantnimi deli Velike Britanije in ZDA. V slednji je bil antisemitizem vpliven še proti koncu Vojne (da o *de facto* – če že ne *de iure* – obstoječem rasizmu sploh ne govorimo), dobro pa je poznana tudi zgodovina rasizma britanskega ministrskega predsednika Winstona Churchilla.³ Od teh v praksi uresničenih in pogosto institucionaliziranih idej ni daleč socialni darvinizem, ki je podobno kot rasizem povezan s stranpotmi razsvetljskega racionalizma (v različnih izvedenkah pa ga je mogoče zaslediti tudi v najortodoksnejših neoliberalnih doktrinah preživetja najmočnejših), niti jih ni mogoče misliti brez obrata v nacionalizem ter tudi precej globljih stoletnih imperialističnih podvigov. Te je spremljalo sveto prepričanje kolonizatorjev o večvrednosti Zahodnega Človeka, ki naj bi *kultiviral nerazgledane divjake* in njihovo »nerazumno« ravnanje, ki se je pogosto napajalo v vzajemnosti in sodelovanju, ne v edino racionalnem tekmovanju. Kolonialne in imperialistične pohode se je v večini primerov opravičevalo in legitimiralo z rasističnimi politikami, manifestirali pa so se v skrajno zatiralskih suženjskih ravnanjih na *okupiranih ozemljih*. Zato ni nenavadno, da je pesnik Aime Cesaire fašizem preprosto

⁴ V resnici je s časom to postalo kodno ime za potencialne politične aktiviste, ki bi lahko bili škodljivi za obstoječi red v času makartizma.

označil za kolonializem, ki se je vrnil v Evropo. Na prag svojih začetkov. In čeprav je bila pri Vojni globoka ekonomska kriza temeljni katalizator gradnje celovitih fašističnih družbenih redov

ter glavni vzrok za uspešne politične mobilizacije skrajno reakcionarnih sil, bi le težka uspele v primeru bistveno drugačnega političnega, kulturnega in »znanstvenega« pred-konteksta.

Zahteva vsakega kritično-teoretskega pristopa je prav historizacija. Vendar takšna historizacija, ki je zmožna pokazati prehodnost družbeno ustvarjenih form, tudi če se zdijo nespremenljive ali celo naravne; kritična historizacija implicira mišljenje procesov in struktur, ki konstituirajo družbeni red, in nikakor ne reduciranje zgodovine na dekontekstualizirane datume in imena. Prav izguba zgodovinske perspektive je bila po mnenju Guya Deborda (1999: 155–160) ena ključnih karakteristik družbe spektakla. »Prvi namen spektakelske dominacije je bil doseči splošno izginotje zgodovinske zavesti,« je poudarjal, in nadaljeval, da je postalo »najbolj pomembno najbolj skrito«. Po njegovem to prinaša »prijeten počitek za vsako trenutno oblast«, (ibid.: 155) kajti »to, o čemer spektakel za tri dni preneha govoriti, je, kot da ne bi obstajalo.« (ibid.: 159) Ne bi smelo biti nujno posebej poudarjati morebitnih katastrofalnih posledic odpravljanja zgodovinskega spomina.

★ ★ ★

Neupoštevanje širših družbenih procesov pri vzpostavljanju zgodovinskega fašizma lahko pripelje do tako nesmiselnih oznak, kot je tista o »preuranjenih antifašistih« [*premature anti-fascists*], kakor so bili v ZDA označeni posamezniki, ki so bili pripravljeni javno nasprotovati Mussolinijevemu in Hitlerjevemu vzponu na oblast že v tridesetih letih dvajsetega stoletja (glej Maxwell, 2003: 19).⁴ Ahistoričnost in (i)racionalnost sta tesno prepleteni s temelji liberalizma in njegovo naturalistično interpretacijo družbe. Po Herbertu Marcuseju (1981) namreč liberalizem veruje v »naravne zakone« in predpostavlja, da iz konfliktov nastaja vseobsegajoča harmonija celote in potemtakem tudi blagoslov za posameznika. »Tu, v sredini liberalističnega sistema, že postane očitna interpretacija družbe nazaj na 'naravo' v njeni harmonizirajoči funkciji: kot zavajajoče opravičevanje protislovnega družbenega sistema.« (ibid.: 90)

Pomembna naloga je, da *vztrajamo pri dediščini fašizma*, kot je zapisal Steve Cohen (2006), in se ne skrivamo za evfemizmi ali koncepti drugega reda, ki so konstitutivni za razvoj fašizma, a ga na morejo zaobjeti v njegovi celoti. Zaradi tega je treba zavrniti premislek Mladena Dolarja (2012: 39), ki nasprotuje uporabi besede fašizem, saj naj ne bi »kaj prispevala k analizi, ampak nas sili v emocionalno reakcijo, terja od drugega, da se takoj afektivno odzove. Fašizem pomeni, da o tem ni treba razmišljati, ampak je treba takoj obsoditi.« Prav nasprotno, posebej v takšnih primerih je nujen premislek; poleg tega šele razumevanje, da obstaja v sedanjih družbi več kot dovolj tendenc, ki lahko (vsaj potencialno) znova vodijo v gradnjo novega totalnega fašistoidnega reda, sili v mišljenje raznolikih, na trenutke celo kontradiktornih procesov, ki vzpostavljajo post-demokratičen, izključevalen, močno hierarhiziran red, s skrajnimi ekonomskimi in političnimi asimetrijami, vzdrževati pa ga lahko pomagajo policijska država ali njeni funkcionalni ekvivalenti. Tega skupka procesov ni mogoče zreducirati na avtoritarnost, kot predlaga Dolar, saj obravnava le enega izmed aspektov in ponuja omejen socialno-psihološki vpogled v te tendence v širši družbi (kot bi bil omejen tudi izključno politično-teoretski ali politično-ekonomski vpogled). Povsem primerni mehanizmi vzpostavljanja fašizma so poleg tega lahko vladavina tehnokratskega političnega upravljanja, formalizirani in samoumevni mehanizmi birokratskega aparata ali zahteve

finančnih trgov po politični samodisciplini; delovanje vseh se (po možnosti legalistično) predstavlja kot apolitično in neideološko nujnost, a v resnici vodijo v vedno popolnejši suspenz političnega in demokracije. Naraščajoč vpliv omenjenih procesov je še očitnejši od nastopa zadnje svetovne gospodarske krize, čeprav se je začel že mnogo prej.

* * *

Obvarovati moramo torej fašizem pred banalizacijo, na katero je opozarjal Orwell, in obenem opozarjati na možnost njegove trajne aktualnosti prek analize procesov, ki ga potencialno vzpostavljajo. Ta korak predpostavlja, da je nujen odmik od zelo pogostega redukcionalizma, ki binarno ločuje države ali družbe na fašistične in ne-fašistične. Le nekatere prakse in procesi v posamezni družbi, oziroma njenem političnem in ekonomskem sistemu, so namreč lahko fašistoidne in se ohranjajo z napajanjem v sistemskem izključevanju, podrejanju, zatiranju ali zaslužnjevanju. To ne pomeni, da so zato, ker je to samo določen segment družbe, tovrstne prakse kaj manj »pomembne«. Vendar nakazuje, da ni nujno, da okupirajo vse aspekte družbe in vse dele življenja njenih članov, in še manj, da se sploh dotikajo vseh ljudi v neki družbi. Največkrat je zaradi svoje *drugačnosti* pod udarom kvečjemu arbitrarno določena manjšina, ki je pripravna za zamegljevanje resnejših družbenih antagonizmov. Politična oblast lahko prav prek fašistoidnega zatiranja takšnih skupin ljudi gradi izhod iz lastne krize (na primer krize legitimnosti).

To so torej lahko posamezne institucije ali navidežno benigne prakse na mikro-družbeni ravni, ki težijo v smer fašistoidnosti, vendar še ne predpostavljajo nujno tudi gradnje celovitejšega fašističnega reda.⁵ V tem primeru bi bilo mogoče govoriti o protofašizmu, kar bi nakazovalo njegovo začetno predfazo: nastop in razvoj procesov, praks, institucij, norm, diskurzov ali področij, ki na mikroravnih nakazujejo resno tendenco po obratu k celovitejšemu fašizmu. S tem je fašizem mogoče opazovati tudi kot gibanje in proces, ne le kot zgrajeno strukturo. Lev Centrih (2013) je v teh primerih govoril o fašizmu vsakdanjega življenja, ki naj bi ga v šestdesetih in sedemdesetih letih dvajsetega stoletja prepoznala nova levica. Tovrstna ravnanja je nova levica pripisala tudi »stari« levici, ki je bila po njenem mnenju slepa za nekatere avtoritarne prakse v družbi. A distinkcije, ki jo predpostavlja Centrih (in jo posredno tudi kritizira), ni mogoče vzpostaviti tako preprosto. Prav tovrstne mikroprakse, ki se pojavljajo na ravni vsakdanjega življenja, so namreč – posebej, ko se začnejo množiti – »kontekstualni« predpogoj za potencialno vzpostavitev širših družbenih struktur, kar nakazuje tudi primer zgodovinskega fašizma.

V primernih okoliščinah, kot so resnejše gospodarske krize, ki so nujen epifenomen kapitalističnega razvoja, se lahko te mikroprakse in politike hitro vzpostavijo, prenesejo ali institucionalizirajo na širši družbeni ravni, na primer v razširjenem skupku fašistoidnih aparatov na ravni države ali na nadnacionalni ravni (primer Evropske unije in politik priseljevanja; vzpon in institucionalizacija neonacističnih praks, skupin in celo političnih strank v Grčiji in drugih državah itd.). V teh primerih postanejo obče prisotne in tako manifestne, da naj bi naravnost bile v oči in jih zato naj ne bi več mogli spregledati. A tudi takšna *očitnost* je transparentna kvečjemu v retrospektivi; v zgodovini se je pokazalo, da lahko plavanje v fašizmu tistim, ki ga ne občutijo neposredno na lastni koži, ponudi celo pomirjevalen občutek Reda, Discipline in Miru. Ali če pogledamo nam bližnji primer: vidimo lahko, da so barake in podrtije, v katerih so prisiljeni bivati najbolj izkoriščani

⁵ Kritična analiza bo makartističnemu lovu na čarovnice in inkvizicijskim praksam komisije predstaviškega doma za protiameriške dejavnosti [*House Committee on Un-American Activities*], ki je v ZDA obstajala skoraj tri desetletja, le stežka spregledala očitne fašistoidne tendence. Enako velja za protivojnske programe [*COINTELPRO*] FBI, ki so med drugim vključevali sestavo varnostnega indeksa [*Security Index*]. Ta je vključeval ljudi, ki naj bi predstavljali nacionalno varnostno tveganje, in na neki točki je bilo baje na tem seznamu kar pol milijona »osumljencev« (glej Maxwell, 2003: 20).

⁶ Glej na primer tematski sklop »Migracije« v 226. številki *Časopisa za kritiko znanosti* (vključno z uvodnikom Barbare Bezec), v katerem je tudi prevod Cohenevega prispevka.

⁷ Poleg drugih razlogov se v nasprotnem primeru zaletimo ob precej očitno težavo: tudi dejansko obstoječi zgodovinski fašizmi so se med seboj precej razlikovali.

migrantski delavci, navsezadnje zabite v zemljo le nekaj metrov od spektakularnega raja nakupovalnih središč. Tik ob vhodnih vratih potrošniškega kraljestva lahko živijo *nevidni*. In česar ne vidim, me ne boli. Za »ilegalne« migrante velja podobno. Kot omenja Cohen (2006: 118), je režim, ki omejuje priseljevanje, eden najmočnejših označevalcev moderne avtoritarne države (primerjaj Zorn, 2006).⁶

Nekaj je jasno: fašizem se nikoli ne bo sam opredelil ali prepoznal za fašizem, širši družbeni konsenz o njegovem obstoju je zmeraj mogoč šele naknadno, pa še to prepoznanje lahko jemljemo kvečjemu kot izjemo od pravila.

★ ★ ★

Do tukaj začrtana izpeljava nam omogoča, da ločujemo med na eni strani izgrajenim fašističnim družbenim redom in na drugi strani fašističnimi institucijami, ki ga tvorijo, nadalje pa lahko od tega ločujemo tudi fašistoidne mikropakse in politike. Ni nujno, da prakse izhajajo neposredno iz formaliziranih institucij, niti ne moremo več govoriti le o enem samem samcatem fašizmu, ampak prej o fašizmih, različnih oblikah fašistoidnih procesov, praks in institucij, pa tudi sistemov.⁷ Tudi če je neka družbena formacija formalno zakrita s folijo pravne enakosti, ni nujno, da je takšen tudi sam proces oziroma praksa, ki jo spremlja. Formalno-pravna *ureditev* lahko le zamegljuje *proces* dejanskega delovanja, saj se neka družbeno ustvarjena struktura zmeraj lahko ohranja le skozi delovanje, skozi procese vsakodnevnih življenjskih praks (ko se torej reproducira in šele tako pokaže kot fašistoidno).

Primer takšnega širšega procesa je kapitalistični trg, ki je prostor enakopravnega razmerja med prodajalcem in kupcem (na primer delovne zmožnosti). A obenem trg delovne sile, če se osredotočimo nanj, že vnaprej predpostavlja prav delitev na nekoga, ki je v situaciji, da lahko kupuje (pa to zanj morda ni eksistencialnega pomena), ter drugega, ki je (eksistencialno prisiljen) prodajati svojo delovno silo. Tukaj se omenjena enakost konča, še manj pa od nje ostane pri nadaljnjem opazovanju akumulacijskega procesa, na primer v sferi proizvodnje, ki je pravzaprav bistvo trga delovne sile. Kaj se dogaja s prodajalcem lastne delovne zmožnosti v naslednji fazi, ko zapustimo trg, to *hrupno sfero, kjer se vse dogaja na površini in vsem na očeh*, kot bi dejal Karl Marx? To ni več v formalno-pravnih okvirih trga, čeprav gre za (nedvoumno) tesno povezan proces.

Nujno je torej ločiti med institucionalizacijo in formalnim uzakonjanjem *praks*, ki so fašistoidne, ter procesi, ki so bodisi fašistoidni ali pa v sebi »samo« nosijo kal, ki se ob primernih družbenih pogojih lahko do popolnosti razbohoti v fašistoidni aparat. Oboje sovпада in v vsakodnevnom življenju je tovrstne procese pogosto težko ločevati, podobno kot je težko opredeliti točko kvalitativnega preskoka; prav zato je analiza fašizma kot gibanja in procesa, ki ustvarja specifične oblike izključevanja ali skrajnega podrejanja, težavna. To je še posebej očitno v družbi, ki se z vprašanjem delovanja fašizmov ne ukvarja več oziroma koncept uporablja kvečjemu kot vsebinsko prazno floskulo.

★ ★ ★

Zakaj je pomemben širši vpogled na procese delovanja, je razvidno že skozi omenjeno drugo svetovno vojno in nastanek dovršenih fašistoidnih državno-ekonomskih kompleksov. Nastanek in razvoj obeh svetovnih vojn je bil tesno povezan s tem, kako se je delil imperialni in kolonialni

⁸ V ZDA so Marcuseja nato prisilno upokojili na podlagi Reaganovega zakona, ki je postavil starostne omejitve za fakultetne člane (glej Maxwell, 2003: 45).

plen, ki so si ga evropske države ngrabile skozi stoletja osvajalskih pohodov. Brez tega nujnega zgodovinskega vpogleda lahko kaj hitro pridemo do personalizacije druge svetovne vojne na nekaj oseb, ki so po skupku naključij uspele s svojimi idejami pridobiti široko podporo v lastnih družbah. Ampak *kako*? So ti sistemi vzniknili iz nič, jih ni najprej spremljalo vsaj dolgo nagovarjanje s fašistoidnim diskurzom, ustvarjanje primerne družbenega habitusa? Če ne upoštevamo zgodovinskih in aktualnih družbenih procesov, je povsem nemogoče brez površnega banaliziranja razumeti, kako so se lahko skozi zgodovino razvili tako monstruozni sistemi; sistemi, ki pa so bili le logično nadaljevanje nadvse modernih praks nadzora, podrejanja in instrumentaliziranega racionalizma. Sistemi, ki imajo precej daljšo dediščino, kot bi si nekateri danes radi priznali. Te dolgo uveljavljene prakse so se preprosto institucionalizirale in implementirale v dovršen skupek političnih aparatov in mehanizmov.

Marcuse, ki je podobno kot preostali člani Frankfurtske šole zaradi vzpona nacizma prebegnil v ZDA, je tri leta za Orwellovim besedilom napisal nenaslovljen rokopis, v katerem je bilo 33 tez o svetovni družbeni situaciji. Čeprav je bil fašizem formalno poražen, Marcuse (1998) zapiše, da od demokratičnih praks ostaja bore malo. Svet se bo po njegovem razdelil na dva tabora, sovjetskega in neofašističnega. »Pod temi okoliščinami ostaja le ena alternativa za revolucionarno teorijo, da neusmiljeno in odprto kritizira oba sistema.« (ibid.: 217) Napoved bipolarnosti se je s hladno vojno izkazala za pravilno, ostro nasprotovanje praksam obeh sistemov pa je svoj vrhunec doživelo v novih družbenih gibanjih, za katera so bile Marcusejeve teorije med osrednjimi inspiracijami. Precej nenavadno bi se po padcu železne zavesе moralo zdeti dejstvo, da Marcuse demokratični projekt ZDA imenuje za fašistoidnega, še posebej glede na to, da se je prav ta sistem zadnjih dvajset let nonšalantno dojemal kot prototip tega, kaj naj bi pomenila demokracija (njegovo preizpraševanje pa je bilo omejeno predvsem na margino, ki se jo je podobno kot danes označevalo za radikalno in nevarno).

* * *

Kratka analiza aktualnih procesov, ki nakazujejo možnost vzpostavitve novega fašistoidnega reda, se mora začeti pri politično-ekonomskih odnosih, vsaj če naj pristop k njegovi analizi razumemo kot kritično-materialističen. Marcuse je bil na primer dobro seznanjen s »kvaliteto« demokracije v ZDA ter z oblikami sodobne eksploatacije in podrejanja, ki obstajata tudi onkraj totalnih fašističnih sistemov.⁸ Prav prakse kapitalizma, torej sistema, ki je glavno in neproblematizirano gonilo današnjih družb, je v omenjenem tekstu neposredno povezal s fašizmom. Kapital je po njegovem mnenju »ustvaril (ne le v fašističnih državah) teroristični aparat z izrazito in vseprisotno močjo.« (ibid.: 218)

Tendenca po fašistoidnosti je integrirana v same temelje kapitalizma (primerjaj Vodovnik, 2009; Centrih, 2013). V zadnjih desetletjih se izrazito kaže na vsaj dveh različnih ravneh. Prva je abstrahirana raven obče širitve blagovne forme, ki se pri prenosu v konkretne prakse kaže kot intenzivno pronicanje komodifikacije (poblagovljenja) na vsa področja človeških življenj. Druga raven se dotika financiranja kapitala in z njo povezane ponovne redistribucije družbenega bogastva, ki je potekala od vzpona neoliberalnih ekonomskih doktrin, še dodatno pa se je intenzivirala s svetovno gospodarsko krizo. Ta vsaj za zdaj ni prinesla obrata od neoliberalizma, ampak kvečjemu njegovo materialno utrditev (a se je obenem na valovih vstaj raztreščila njegova družbena hegemonija).

Zgodovinski kapitalizem se v prvi vrsti kaže kot proces splošno razširjene komodifikacije družbenih procesov, s čimer se ustvarjajo kompleksne (sčasoma globalne) blagovne verige (glej Wallerstein, 1983: 1. pogl.). Čeprav je za številne kritike kapitalizma ta proces sekundarnega pomena, so se zaradi njegove intenzivnosti začele pojavljati (predvsem moralne) kritike tudi v osrednjem toku humanistične in družboslovne misli (na primer problematika financiranja vsakdanjega življenja, vladavine denarja itd.). Z intenzivno širitvijo komodifikacije na področje komuniciranja in informacij od sredine dvajsetega stoletja je pri tem procesu nastal kvalitativni preskok glede na njegove prejšnje faze. Sam ga poizkušam pojasniti s konceptom *pronica*joče komodifikacije. Zaradi pretočnosti in fluidnosti komuniciranja, ki ne pozna klasičnih meja ali morebitnih »fizičnih« omejitev, lahko namreč komodifikacija pronica v skorajda vsa področja družbe in človeških življenj. Številne meje, ki so bile kapitalu postavljene še pred nekaj desetletji, se s tem rušijo: *in vse, kar je trdno, se razblinja*. Tokrat s pomočjo ekspanzije blagovne forme, ki se lahko širi v vse pore življenja, med drugim v intimne dele človeških življenj, v polje družbene reprodukcije, pa tudi na širša področja znanja, kulture, informacij, pri katerih igra vedno pomembnejšo vlogo vzpon intelektualnih pravic. Prodornost novih informacijskih in komunikacijskih tehnologij prispeva k utekočinjanju meja, skupaj pa ti procesi predstavljajo pomemben predpogoj za uspešno kapitalistično kolonizacijo področij, ki poprej niso bila podrejena vladavini kapitalističnega trga. Že samo ta kvalitativni preskok je pomembno prispeval k družbeni redistribuciji bogastva in vzpostavil nove družbene asimetrije med lastniki na eni strani in tistimi, ki so na drugi strani od lastništva in dostopa izločeni. Naraščajoč pomen avtorskih pravic se je na primer opisovalo kot *drugo fazo ograjevanja*, kar vleče zgodovinsko vzporednico z ograjevanjem skupnih zemljišč, ko sta se s primarno akumulacijo vzpostavljala kapitalistični sistem in trg delovne sile (Harvey je ta zgodovinsko ponavljajoči se proces poimenoval akumulacija-kot-odvzemanje).

Financiarizacija kapitalizma in vzpon neoliberalne doktrine je drugi obraz teh politično-ekonomskih procesov, ki so kapitalu omogočili nemoteno prehajanje nacionalnih meja in sprva neoimperialno kolonizacijo (med drugim prek zadolževanj) navzven, po novem pa tudi navznoter in na mikroravni vsakdanjih življenj (glej Lazzarato, 2012). Drži sicer, da se diferenciacija med kapitalističnim razredom in proletariatom, ki je imanentna kapitalizmu, v spremenjenih zgodovinskih okoliščinah morda kaže na drugačen način, kot se je v bližnji ali daljni preteklosti. Za Lazzarata (2012) se po zadnji gospodarski krizi manifestira predvsem v (neoliberalnem) odnosu med upnikom in dolžnikom. A to je odnos, ki je kvalitativno enak razmerju sil med lastniki in nelastniki (kapitala, proizvodnih sredstev), čeprav gre za različne empirične manifestacije teh temeljnih ekonomskih asimetrij. Podobna enakost namreč velja za odnose med rentniki in tistimi, ki so rento prisiljeni plačevati, ali, z besedami Herberta Schillerja, med *tistimi, ki imajo* in *tistimi, ki nimajo*. Torej med peščico zmagovalcev in globalno gledano veliko večino poražencev. V vseh teh družbenih odnosih namreč ne obstaja idilična enakost izmenjanih blag med posamezniki, ampak gre v samem temelju za izkoriščevalske odnose, ki temeljijo na (ne)lastništvu in zmeraj bolj tudi na (ne)dostopu in (ne)svobodi. Definicija tega temeljnega družbenega razmerja Negrija in Hardta (2003: 56–57) se zdi primerna: »Pod kategorijo proletariata razumemo vse tiste, ki jih izkorišča in podjarmlja kapitalistična dominacija [...]. Različne oblike dela so tako ali drugače podvržene kapitalistični disciplini in kapitalističnim produkcijskim odnosom. Proletariat kot razred določa dejstvo, da je znotraj kapitala in ga vzdržuje.« Opazujemo lahko intenziven proces strukturnega nasilja pri redistribuciji bogastva od že tako revnih k najbogatejšim, ki je posebej očiten v Evropski uniji, ki danes kolonizira tudi

navznoter. Politike zategovanja pasov ob tem vodijo v pavperizacijo, brezperspektivnost, obup, vedno pogostejše upiranje proti njim pa do represije. Neoliberalizem vsebuje vse pritikline, ki bi lahko vodile v novi fašistični red, vključno s kolonizacijo na domačem parketu.

★ ★ ★

S tem sta tesno povezana politična raven in razpad »starega« dojemanja demokracije: resna kriza reprezentativne *strankokratske* demokracije. Colin Crouch (2004) je že pred svetovno gospodarsko krizo – a kot epifenomen neoliberalizma – poudarjal, da se današnja družba giblje v smer post-demokracije. Čeprav so se vse vitalne komponente in institucije liberalne parlamentarne demokracije ohranile, v nekaterih primerih celo okrepile, je njihova vloga povsem spremenjena in prej spominja na preddemokratske čase. Po eni strani so se skrajno trivializirale, saj so volitve podobne spektaklu, politiki pa prek personaliziranega političnega diskurza, značilnega za oglaševanje, spominjajo na lastnike trgovinic, ki se trudijo, da bi čim dlje ostali v poslu prodaje sebe-kot-bлага (gre za tendenco, ki jo je ob spremljanju predsedniške »tekme« med Kennedyjem in Nixonom prepoznaval že kritični komunikolog Dallas W. Smythe (1960)); po drugi strani so s krizo egalitarnosti politični procesi znova prešli pod nadzor privilegiranih elit in zasebnih lobističnih interesov. Pojavlja se na primer proliferacija moči akterjev, kot so globalne korporacije. Negri in Hardt (2003) sta ta prehod od liberalne demokracije v novi red povezovala z vzpostavljanjem globalnega imperija oziroma imperialnega vladovanja, v katerem se vloga starih političnih institucij in tudi nacionalnih držav zmanjšuje, meje med državami pa razpadajo in izgubljajo pomen.

Evropska unija, ki je na nadnacionalni ravni na primer prevzela številne politične funkcije, ki so jih poprej opravljale nacionalne države, je vodena tehnokratsko. Tudi nastala je kot projekt zahodnoevropskih političnih in ekonomskih elit. Kot kažejo njeni zadnji ukrepi (in predvsem zmeraj aktualna grožnja z njimi), ki vodijo v politike skrajnega zategovanja pasov in razgrajevanja skupnih institucij in področij, se bo ignoriranje protestnih in vstajniških multitud nadaljevalo. Po potrebi se jih bo le discipliniralo s surovo represivno silo. Prav s koncem industrijske demokracije – saj so demokratične identitete v njej sovpadale z delavsko identiteto – je po Virnu (2005: 23) dana silhueta postmodernega fašizma v postfordističnem akumulacijskem sistemu, ki temelji na proliferaciji kooperacije. Novi postmoderni fašizem se izraža hierarhično, rasistično in despotsko, je »oblika barbarske kolonizacije družbenega sodelovanja izven dela«. (ibid.)

Uveljavljeni red se je prenehal legitimirati prek institucij predstavniške liberalne demokracije. Vlogo najbolj demokratičnega prostora izmenjav in upravljanja družbe je prevzel sam kapitalistični trg, ki se je poizkušal vzpostaviti kot edini preostali in mogoči racionalni mehanizem družbene legitimacije. Hegemonija, ki so jo v spregi zasilno vzdrževale države, njeni nadnacionalni ekvivalenti in globalni kapital, se je raztreščila z globalno krizo. Sedanje stanje je mogoče vzdrževati le še z zatiranjem vstaj, ki prakticirajo radikalni antifašizem: »Postajati imun na 'brata dvojčka' [zgodovinski fašizem, op. a.] danes pomeni elaboriranje in eksperimentiranje s praksami *nepredstavniške demokracije*,« meni Virno (ibid.), h kateremu dodajmo: ki jo bolj ali manj uspešno, a zavzeto, prakticirajo vstajniška gibanja. Poizkuse zadušitev takšnih praks prek legalističnih ovir, zastraševanj in nasilnih posegov lahko vsakodnevno spremljamo tudi ob protestniških manifestacijah v Sloveniji.

Pomembno vlogo pri razgradnji starih institucij in mogočih novih praks demokracije ima ne nazadnje manipulativno komuniciranje. Vanj je poleg ekspanzije oglaševanja treba umeščati tudi lobistične prakse največjih korporacij in invazivni »piar«, znanstveno pa jim asistira

afirmativno (»uporabno«) raziskovanje. Te prakse namesto vsaj deklarativnega služenja javnosti in multitudam tega sveta servilno služijo partikularnim zasebnim interesom tistih, ki si jih lahko privoščijo. Rezultat je dušenje javnega diskurza, depolitizacija političnih tem in sistemsko onemogočanje participativne demokracije: bodisi korupcija javne sfere ali v najboljšem primeru ožene javnega diskurza. Strukturna nujnost služenja ozkim partikularnim interesom se neposredno kaže tudi v medijskih vsebinah, ki dodatno prispevajo k individualizaciji prek naslavljanja individualnih hotenj, želja in udobja, ter z izogibanjem kolektivnim problemom in družbenim vprašanjem, ki jih je mogoče reševati le s kolektivno sprejetimi in izvedenimi rešitvami (glej Jhally, 2006: 106–111). Že z razvojem administrativnega (afirmativnega) raziskovanja množičnih medijev se je pri samem raziskovanju kazala ta tendenca, ki jo je kritična komunikologija vseskozi ostro zavračala (glej na primer Maxwell, 2003). Burkhard Hoffmann (1983: 8) je tako zapisal, da je »raziskovanje množičnega komuniciranja nenasilna sestra fašizma kot vladajoče strategije v visoko razvitem kapitalizmu«. Politično-ekonomska konstelacija kulturno-medijske industrije, ki financira tudi manipulativno raziskovanje in samo komuniciranje, subalternim glasovom in marginaliziranim subjektivitetam strukturno močno omejuje ali celo onemogoča dostop do javne sfere. Njihov vpliv reducira na status protijavnosti in z vsakim trenutkom posebej se morajo boriti za status javnosti. Še v primeru uspeha je njihov vpliv zreduciran na minimum.

Aktualni procesi v družbi z naraščajočimi družbenimi asimetrijami vodijo kvečjemu v barbarizem, ki ga lahko zaustavi samo vztrajen upor na vseh ravneh življenja. Ta odpor se kaže, a njegov dolgoročen uspeh je nejasen in daleč od zagotovljenega. In ker se je besedilo začelo s citatom, se zdi smiselno, da se z njim tudi konča:

Kdo še sploh hoče videti blede in parazitski evropski vladajoči razred, ki je vodil naravnost in ancien régime k nacionalizmu, od populizma k fašizmu in ki sedaj pritiska v smeri generaliziranega neoliberalizma? Kdo še hoče videti te ideologije in birokratske aparate, ki so hranili in podpirali trohneče evropske elite. In kdo še sploh lahko prenaša te sisteme organizacije dela in korporacije, ki so uničile vsakega vitalnega duha? (Negri in Hardt, 2003: 301)

Literatura

- CENTRIH, L. (2013): *Fašizem v današnji družbenopolitični problematiki*. Dostopno prek: <http://mismouniverza.org/lev-centrih-fasizem-danasnji-druzbenopolitichni-problematiki/> (4. januar 2013).
- COHEN, S. (2006): Vztrajanje pri dediščini fašizma: od nadzora nad priseljevanjem do močne države. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 226: 112–129.
- CROUCH, C. (2004): *Post-Democracy*. Cambridge, Malden, Polity.
- DEBORD, G. (1999): *Družba spektakla*. Ljubljana, Študentska založba.
- DOLAR, M. (2012): »Nemara utegnemo v tej deželi celo dobiti levico?« Intervju Boruta Mekine z dr. Mladenom Dolarjem. *Mladina* 51–52: 34–39. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/118998/dr-mladen-dolar-nemara-utegnemo-v-tej-dezeli-dobiti-celo-levico/> (2. januar 2013).
- HOFFMANN, B. (1983): On the development of a materialist theory of mass communications in West Germany. *Media, Culture and Society* 5(1): 7–24.
- JAMESON, F. (1998): *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, 1983–1998*. London, New York, Verso.

- JHALLY, S. (2006): *The Spectacle of Accumulation: Essays in Culture, Media, and Politics*. New York, Peter Lang.
- LAZZARATO, M. (2012): *Proizvajanje zadolženega človeka: esej o neoliberalnem stanju*. Ljubljana, Maska.
- MARCUSE, H. (1987): Boj proti liberalizmu v totalitarnem pojmovanju države. V *Kritična teorija družbe: Izbor tekstov (Zbornik tekstov Frankfurtske šole)*, ur. S. Žižek in R. Riha, 82–114. Ljubljana, Mladinska knjiga.
- MARCUSE, H. (1998): 33 Theses. V *Technology, War and Fascism: Collected Papers of Herbert Marcuse, Volume One*, ur. D. Kellner, 215–228. London, New York, Routledge.
- MAXWELL, R. (2003): *Herbert Schiller*. Lanham, Rowman & Littlefield Publishers.
- NEGRI, A. in HARDT, M. (2003): *Imperij*. Ljubljana, Študentska založba.
- ORWELL, G. (1944): What is Fascism? *Tribune*, 24. marec. Dostopno prek: <http://alexpeak.com/twr/wif/> (28. december 2012).
- SMYTHE, D. W. (1960): The Modern Media Man and the Political Process. V *Counterclockwise: Perspectives on Communication*, ur. T. Guback, 109–126. Boulder, San Francisco, Oxford, Westview Press.
- VIRNO, P. (2005): Theses on the New European Fascism. *Grey Room* (21): 21–25.
- VODOVNIK, Ž. (2009): *Fašistične inklinacije kapitalizma*. Dostopno prek: <http://www.bajta.si/kolumna/ziga-vodovnik-fasisticne-inklinacije-kapitalizma> (10. december 2012).
- WALLERSTEIN, I. (1983): *Historical Capitalism*. London, Verso.
- ZORN, J. (2006): Od izjeme do norme: centri za tujce, priseljevanje, deportacije. *Časopis za kritiko znanosti, domišljijo in novo antropologijo* 226: 54–73.

¡NO PASARAN! ZAPISI IZ SEMINARJA ANTIFA

22–31 Jernej A. Prodnik

Zaznamek k fašistoidnim praksam in vzpostavljanju novega fašizma

Avtor podaja teoretsko-analitičen premislek h konceptualizaciji fašizma, ki ga v zadnjem delu besedila aplicira na aktualne politično-ekonomske in politične razmere. Za razumevanje fašizma je treba tega izločiti iz zgodovinskega konteksta, čemur mora pri praktični analizi slediti vsakokratna in sočasna ponovna umešitev v aktualne zgodovinske procese v družbi. Avtor predlaga ločevanje med izgrajenim fašističnim redom in fašistoidnimi institucijami, procesi, praksami in diskurzi, ki nakazujejo diferenciacijo med makroravnjo in mikropraksami ter politikami na ravni vsakdanjega življenja. Primeren družbeni kontekst je namreč predpogoj za gradnjo celovitejšega reda, saj daje podlago za premestitev oziroma prenos teh praks na širšo družbeno raven (na primer v razširjen skupek fašistoidnih aparatov in institucij na nacionalni ali nadnacionalni ravni, ki potencialno omogočajo fašistični red). S tem je redefinirana trdna in ostra binarna opozicija med fašističnimi in nefašističnimi družbami, saj v različnih zgodovinskih trenutkih obstaja možnost gibanja od navidezno benignih fašistoidnih praks do protofašističnega konteksta in končno do celovito zgrajenega fašizma. Na ta način pa je mogoče fašizem opazovati in analizirati tudi kot gibanje in proces, ne le kot (zgrajeno) strukturo.

Ključne besede: fašizem, fašistoidne prakse, neoliberalizem, kapitalizem, post-demokracija.

Jernej Amon Prodnik, diplomirani politolog in doktorski študent. Mladi raziskovalec na Centru za raziskovanje družbenega komuniciranja in asistent na Katedri za medijske in komunikacijske študije,

*Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani.
(jernej.prodnik@gmail.com)*

34–53 Robert Bobnič, Andreja Vezounik

Diskurz o islamu ali dispozitiv izjav in objekta Primer islamskega versko-kulturnega centra

Avtorja se ukvarjata z dispozitivom, ki ga tvori raven diskurzivnega in nediskurzivnega, izjave in objekti. Pri tem obravnavata predvsem Islamski versko-kulturni center (IVKC) kot dispozitiv, ki ga tvorijo medijsko posredovane izjave o džamiji in islamu in sama arhitekturna zasnova IVKC, predvidena za gradnjo na območju Mestne občine Ljubljana. Analiza se najprej osredini na raven medijsko posredovanih izjav, pri čemer se osredinja na dve obdobji – leti 2003 in 2008 ter deloma na leto 2009. Avtorja ugotavljata, da argumenti proti IVKC temeljijo na esencialističnih predpostavkah, ki se nadgrajujejo v polju fantazmatske grožnje islama, njegove mistifikacije in zavidanja užitka »drugega«. V drugem delu avtorja analizirata arhitekturne rešitve IVKC in pokažeta, kako se izjavljala raven dopolnjuje z materialno, skupaj pa tvorita normalizacijski dispozitiv. Namreč, kolikor imamo v izjavah prisotno mistifikacijo islama in videnja minareta kot zavojevalca teritorija, v tolikšni meri arhitektura IVKC to korigira, saj deluje demistifikacijsko in kastracijsko. Z uvajanjem transparentnosti, javno dostopnih površin, nižanjem minareta in uvajanjem »zahodnega sodobnega arhitekturnega sloga« se IVKC bolj kot islamski verski in kulturni objekt kaže kot institut njegove normalizacije.

Ključne besede: islam, islamski versko-kulturni center, izjava, arhitektura, dispozitiv, panoptikum, transparentnost, fantazma, mistifikacija, normalizacija.

Andreja Vezounik, docentka na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani. Že vrsto let deluje kot pedagoginja in raziskovalka na področju komunikologije in kulturnih študij. Je avtorica monografije Diskurz, ter soavtorica in urednica številnih monografij, raziskav in znanstvenih člankov. (andreja.vezounik@fdv.uni-lj.si)

SUMMARIES

¡NO PASARAN!

22–31 Jernej A. Prodnik

A Note on Fascist Practices (and the Emergence of Neo-Fascism)

The author provides a theoretical analysis of the concept of fascism, which he then applies to the present political-economic and political circumstances. He proposes that to understand fascism it is important to separate it from the historical context, while it is at the same time of crucial importance to embed it into the current historical processes in the society. Only this kind of abstraction will enable us to consider fascism in a patently changed, but in many ways similar social context. Furthermore a differentiation is suggested between a completely formed fascist order on the one hand, and fascist institutions, processes, practices and discourses on the other.

This can provide a possible distinction between a macro-level perspective, which focuses on the wider social structures and systems, and micro-practices and micro-politics, which operate at the level of everyday activities. Such differentiation is important because a suitable social context is always a prerequisite for a totally integrated (fascist) order. It is always the social context that helps to transfer fascist micro-practices into the wider and often institutional social level (for example into a broadened complex of fascist apparatuses and institutions on the national or supra-national level that potentially enable the establishment of a fascist order). This also helps us to redefine the hard and sharp opposition between fascist and non-fascist societies: in different historical moments the movement from seemingly benign fascist practices toward a proto-fascist social context and finally to a totally constructed fascist system is always possible. Defined and rethought in this way, fascism can be observed and analyzed as a movement and a process, not only as a (fully constructed and stable, often de-contextualized) structure.

Keywords: fascism, neo-fascism, fascist practices, neoliberalism, capitalism, post-democracy.

Jernej Amon Prodnik is a Research fellow at the Social Communication Research Centre and Assistant to the Teaching Process at the Media Studies Department (Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, Slovenia). His principal research interests encompass the broad field of political economy of communication. (jernej.prodnik@gmail.com)

34–53 Robert Bobnič, Andreja Vezovnik

Discourse on Islam or Dispositif of Statements and Object

The case of the Islamic religious and cultural centre

The article deals with the notion of *dispositif*, which consists of discursive and non-discursive phenomena, of enouncements and objects. The article shows how the Islamic religious-cultural centre (IVKC) works as a *dispositif*, formed by enouncements mediated through the public media and the architectural design of the centre to be built in Ljubljana. The first part of the analysis focuses on the level of enouncements transmitted by the Slovenian public media in two time periods – i.e. 2003–2008, and partly in 2009. The authors claim that the arguments against IVKC are grounded in essentialist assumptions and upgraded by the phantasmatic threat of Islam as well as by its mystification. In the second part, the authors focus on the analysis of the architectural solutions of IVKC itself and show how the level of enouncements complements the material/architectural level. Indeed, as much as the enouncements mystify Islam and see the minaret as a conqueror of the Slovenian territory, to the same extent the architecture of IVKC demystifies and castrates. By introducing the notion of transparency and of public areas, by lowering the minaret and incorporating a »modern Western architectural style«, the authors claim that IVKC works less as an Islamic religious and cultural facility and more as a self-normalizing institution.

Keywords: Islam, Islamic religious and cultural centre, enouncements, architecture, dispositive, panopticon transparency, phantasmatic, mystification, normalization.
Dr. Andreja Vezovnik is an assistant professor at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana. For